।। किमपि समस्यानिर्धारणम् ।।

(संस्कृतलघुनाटकम्)

शङ्करनारायणः

पूर्णवेदपुरी

।। श्रीरस्तु।।

[प्रथमो रङ्गः]

केनेषितं जगदिदं निजवोधरूपं

केनैव पालितमथापि च लीयतेन्ते

कस्मिन्स नित्यनवनीरदकान्तियुक्तो

कल्याणमूर्तिरवदाद्भवसागराद्वः।।

(नान्द्यन्ते ततः प्रविशति सूत्रधारः)

सूत्रधारः- (सभां विलोक्य) अहो मनीषिभिरलङ्कृते अस्मिन् परिषदि नविनेन वृत्तविचित्रगन्धिना नाटकेन रञ्जयितव्याः खलु सामाजिकाः। दुष्करे अस्मिन् कर्मणि चन्द्रप्रग्रहणाभिलाष्ण्याः मित्रसेनकुमार्याः मन इव मे मनो अपि दृढं लग्नः ।

(निष्क्रामति)

(इति स्थापना)

(कस्यचन अन्तःपुरस्य रङ्गः। एकस्मिन् मञ्चे कुमार्योका शेते। समीपे राजा मित्रसेनः राज्ञी वसुमतीदेवी च। उभौ विषादं नाटयतः। कुमारीं विलेक्य करुणं रुदतश्च)

(ततः प्रविशति कश्चन भटः)

भटः - जयतु महाराजः। अमात्यो धर्मशीलस्त्वद्दर्शनाय कांक्षते।

राजा - ननु प्रवेशयस्तम्।

भटः - यदाज्ञापयति महाराजः। (निष्क्रम्य अमात्येन सह पुनरागच्छति।)

अमात्यः - (राजानमुपसृत्य) जयतु महाराजः।(राज्ञः मुखमवलोक्य स्वगतम्। अद्य केन वा हेतुना आहूतोहं महाराजेन। सम्प्रति न बाह्यो आन्तरश्च पीडास्ति राज्ये सप्ताङ्गेषु च। तथापि राज्ञः मुखे कस्माद्धेतोः म्लानता सन्तापश्च दृश्यते। भवतु तंमेव पृच्छामि। (प्रकाशम्) महाराजन् हुंकारेणैव विनष्टारातिर्भवान् केन वा हेतुना माम् आहूतवान्। अपि च आदित्यकल्पमिदं ते मुखं कुतो राहुग्रस्तार्कमिव म्लायते।

राजा - जयसेन पश्यतामियं मे पुत्री ग्रीष्मोष्मतप्तनलिनीनालिकेव सन्ना शेते। यैषा किमपि नोच्यते न भुङ्क्ते कदापि न निद्राति च। अस्याः ईदृशीं दयनीयामवस्थां विलोकयतो मे हृदयं दलतीव। एषा हि-

विमुच्य हारान् कटके विहाय विनापि हेतुं रुदती भृशं सा ।

अलक्षितेनाक्षियुगेन तारकाः निशकरं चार्तमना समीक्षते।।

तत् तथाविधं क्रियतां येनेयं स्वस्था स्यात्।

अमात्यः - तथास्तु महाराजन्। (स्वगतम्) कृच्छ्रसाध्या हि एषा व्याधिः। तथापि कुमार्याः रोगशान्त्यै यथाशक्ति प्रयत्नः कार्यः। यौग्यैः भिषग्वरैः चिकित्सितव्यैषा। कस्तत्र योग्यो भिषग्वरः। (चिन्तां नाटयति ततः राजाभिमुखी भूत्वा प्रकाशम्) राजन्। श्रुतं हि मया दक्षिणेषु अगस्त्यगोत्रजो कौमारतन्त्रनिपुणः जीवसिद्धिर्नामको भिषग्वर्यो वर्तततेति। तमाहूयताम्। तेन चिकित्सिते कुमारी अचिरादेव स्वस्था स्यात् इति मे मतिः।

राजा - शीघ्रमेव तमानय ।

अमात्यः - यदाज्ञापयति महाराजः। (भटेन सह निष्क्रामति)

[द्वितीयो रङ्गः]

(पूर्ववदेव रङ्गविधानम)

भटः - (प्रविश्य) जयतु महाराजः। महाराजाज्ञया भिषग्कत्नोत्तंसो जीवसिद्धिरानीतः।

महाराजः - ननु प्रवेशय तम्।

भटः - यदाज्ञायति महाराजः (निष्क्रम्य पुनः भिषजा मन्त्रिणा च सहितो प्रवेशयति) इतो एतो भवन्तौ।

अमात्यः - जयतु महाराजः। महाराजाज्ञयया आनीतो भिषग्रत्नोत्तंसो एष जीवसद्धिः।

महाराजः - (भिषजाभिमपखी भूत्वा) नमः वैद्यशास्त्रपारङ्गताय सकलवैद्यकुलमकुटमणये ते।

जीवसिद्धिः - स्वस्ति। आयुष्मान् भव।

अमात्यः - महाराजन्। भवदाज्ञया आनीतोयं वैद्यमणिः। अनन्तरं कार्यं विधीयताम्।

महाराजः - चिकित्सार्थं यद्यदनेन कल्प्यते तत्तदखिलं सम्प्रत्येव सज्जीक्रियताम्। (भटं प्रति) भद्रसेन

त्वमपि अस्मिन् कर्मणि मन्त्रिसहायो भव।

अमात्यः - यदाज्ञापयति महाराजः। (निष्क्रामति)

भटः - यदाज्ञापयति महाराजः। (निष्क्रामति)

महाराजः - (भिषगभिमुखी भूत्वा) वैद्यशिखामणे, विशाखासहिता फाल्गुनीशुक्लपक्षपञ्चमी सम्प्रति वर्तते। तदस्मिन्नेव सन्मुहूर्ते आरभ्यतां कुमार्याः चिकित्सा।

जीवसिद्धिः - तथास्तु महाराजन्। (कुमारीसमीपं गत्वा तामापादचूडं विलोक्य तस्याः नाडीस्पन्दादिकं निरीक्ष्य विषादं नाटयति)

राजा सोद्वेगः - भिषग्वर्य कीदृशीमवस्थामपन्ना इयं मे पुत्री । कथं वा एषा स्वस्था स्यात्।

जीवसिद्धिः - **भवरोगमहावैद्ये प्रतिकूले प्रवर्तिते।**

कथं प्राकृतवैद्यानां नो क्रियाः सफलाः भवेत्।।

तेनाहं प्रतिनिवर्त्तयामि। ईश्वरो रक्षत्वैनाम्। (निष्क्रामति)

महाराजः - हा हतविधे । ईदृशीस्ते लीला। (उच्चैः क्रन्दति)

महाराज्ञी - हा विधे (उच्चैः विलपति मोहमुपगता च)

अमात्य - (झटिति प्रविश्य) समाश्वसतु समाश्वसतु महाराजन्। कुमारीचिकित्सायै उपायान्तराणि पश्यामः। नूनं सफलं स्यादस्माकं श्रमः। सम्प्रत्येव सभ्यै सहामन्त्रय युक्तं कार्यं कुर्मः। तद्भवान् सभागृहमलङ्करोतु अहमपि पुरोहितसेनापतिप्रमुखान् सभ्यानाहूय सम्प्रत्येव सन्निहितो भवामि।(निष्क्रामति)

राजा - (समाश्वस्तो भूत्वा निश्वस्य) तथा क्रियतां यदस्मिन् हितम् । (राज्याः अभिमुखो भूत्वा) प्रिये समाश्वस्ता भव। न विफला स्यात्तव प्रार्थना। (निष्क्रामति)

[पश्चात्तले शोकमभिव्यञ्जयन् वेणुनादः (शुभपन्तुवराली रागः)]

[**तृतीयो रङ्गः - कश्चन जनपदस्य रङ्गः**]

(काचन ग्रामसभा। द्वित्राः ग्रामीणवृद्धाः सम्भाषणे व्यग्रा सन्तस्तिष्ठन्तः। द्वित्राः स्त्रियश्च जलादानप्रतिनिवर्त्तनकर्मनिरताः इव तिष्ठन्त्यः)

(द्वौ राजभटौ प्रविशतः)

एकः भटः- (विज्ञापनपत्रमेकं उन्नीय उच्चैः वाचयति) भो भो महाजनाःश्रुण्वन्तु भवन्तः। इह खलु मित्रसेनकुमारी चन्द्रप्रग्रहणाभिलाषिणी भग्नमनोरथा सन् आतुरा सञ्जाता। सा यथा स्वस्था स्यात्तथा कुर्वतो भिषग्वराय शास्त्रविज्ञानिने पण्डिताय वा महाराजः सुवर्णशतं पञ्चगराणि च प्रदास्यति।

अपरः - (पटहध्वानम् कृत्वा)

(द्वित्रिवारं विज्ञापनं उच्चैः वाचयित्वा निष्क्रामतः)

एकः ग्रामीणः - किमु भवन्तः महारजस्य विज्ञापनं श्रुतवन्तः।

ग्रामवृद्धेष्वन्यः - (सविषादं) राजकुमारी आतुरा जातेति। हा धिक्।

अपरः - यदि चिकित्सा सफला चेत् सुवर्णशतस्य पञ्चनगराणाञ्च लाभः स्यात् । अनवरता कीर्तिश्च ।

तृतीयः - वयमपि यथाशक्ति प्रयत्नं कुर्मः । तस्याः रोगशान्त्यै ईश्वरं प्रार्थयामश्च।

प्रथमः - एहि मित्राः ग्रामदेवस्य मन्दिरं गच्छामः।

(सर्वे निष्क्रामन्ति)

[चतुर्थो रङ्गः]

(अन्तःपुरस्य पश्चात्तलम् - राजा विषादं नाटयित्वा प्रकोष्ठे इतस्तो चलति। मध्ये मध्ये पुत्रीसमीपमेत्य तां विलोकयन् तिष्ठति च। राज्ञी सदा पुत्री परिचरणे व्यग्रेव वर्तते।)

(एको भटः प्रविशति)

भटः - जयतु महाराजः। कान्यकुब्जदेशात् शास्तृदत्ताख्यो सकलशास्त्रार्णपारङ्तः पदवाक्यप्रमाणवित् कश्चिद्विपश्चित् कुमारीचिकित्सायै सन्नद्धो आगतः। किमसौ प्रवेशाय दत्तानुमतिः।

राजा -अस्मिन्कार्ये इतोप्यनुमति देयः। शीघ्रं प्रवेशयस्तम्।

(भटः निष्क्रम्य पण्डितेन सह प्रविशति)

पण्डितः - जयतु महाराजः। कुमारीचिकित्सायै अधुनैव दीयतां मे अनुज्ञाम्। यतो हि -

न कालगणना कार्या चिकित्सायै रणाय च।

मन्त्रणायापि पूजायै तथा श्राद्धाय धीमता ।। इति स्मृतिकारवचनम्।

राजा - शीघ्रमारभ्यताम्।

(पण्डितः कुमारीसमीपं गत्वा तां विलोकयति। नाडीस्पन्दादिकं निरीक्षते।कुमारीं प्रति किमपि मन्त्रयित्वा राज्ञः समीपं आगच्छति)

पण्डितः - राजन् इयं व्याधिः मनोजन्या एव। रागमेव अस्य हेतु । तदुक्तं वाग्भटसंहितायां - रजस्तमशच मनसो द्वौ च दोषावुदाहृतौ।। इति। अतः.....(अर्धोक्तौ विरमति)

राजा - अतः किम् करणीयम्। पूर्णतया वदतु भवान्।

पण्डितः - अतः चन्द्रावाप्त्या एव अस्योपशमः। चन्द्रस्तु भूमेः एकादशयोजना दूरे वर्तते। तत्र कुमारीं नेतुं उपायः चिन्तनीयः।

राजा - (ईषद्रोषं नाटयित्वा) किं भणसि त्वम्। चन्द्रमण्डलं प्रति गमनम्। असाध्यं तत्।

पण्डितः - राजन् व्योमशास्त्रविशारदः अहमित्यवधारय। तदर्थं विमानं कल्पयामि।

राजा - (रुष्टः इव नाटयित्वा) रे रे वाचाट निर्गच्छ शीघ्रं । नो चेत् मदीयरोषाग्निना नामावशिष्टः स्याः।

पण्डितः - (भीतिं नाटयित्वा) प्रसीदतु प्रसीदतु महाराजः। (निर्गच्छति)

(राजा सविषादस्तिष्ठति। राज्ञी उच्चैः रुदति। रोदनशब्दं श्रुत्वा आगतः इव अमात्यःससम्भ्रमं प्रवेशयति)

अमात्यः - जयतु महाराजः। राजन् किमभवत्।शास्तृदत्तेन किमुक्तम्। कीदृशीमवस्थामापन्ना कुमारी।

राजा - किमु वक्तव्यम्। सकलमपि मदीयं विनष्टमिव मे भाति। (विलपति मोहमुपगतश्च)

अमात्यः - राजन् समाश्वसतु समाश्वसतु। (राज्ञः परिचर्यां करोति अनन्तरं राजानं समाश्वस्तं ज्ञात्वा) राजन् नाहं वैद्यशास्त्रविचक्षणः न वा व्योमशास्त्रविशारदः। तथापि मदीयमन्दबुद्धौ यद्भाति तत्ते निवेदयामि। यदि रोचते

स्वीक्रियताम्।

राजा - कः सन्देहः वदतु भवान्।

अमात्यः - कुमार्याः अभिलाषो दुष्करमेवेति वयं जानीमः। किन्तु कुमार्या कीदृशश्चन्दः अभिलषितः इति वयं न जानीमः। अतः तदेव प्रथमतया ज्ञातव्यः।

राजा - ज्ञाते सति किं कुर्मः।

अमात्यः - प्रथमं तां पृच्छामः। अन्तरं किं करणीयमिति चिन्तयामः।

राजा - तर्हि भवानेव तां पृच्छतु सर्वम्।

अमात्यः - यदाज्ञापयति महाराजः। (कुमारीसमिपं गच्छति। वत्से कथयमां सर्वम्। कुत्र त्वया दृष्टः सः चन्द्रः।

कीदृशोयं चन्द्रः। कियान्मात्रं स्थूलः। अहं तं गृदीत्वा तुभ्यं प्रदास्ये।

कुमारी - (दीनस्वरेण) तत्र ... मदीयशय्यागारस्य समीपे आम्रवृक्षः अस्ति किल। तस्योच्चतमश्शाखायां इयान्मात्रं चन्द्रं अपश्यम्। (हस्तसंज्ञां करोति) तन्मह्यं दीयताम्।

अमात्यः - (विहस्य) इदानीमेव तुभ्यं प्रदास्ये। प्रसन्नचित्ता भव।

(राजा राज्ञी च विस्मितौ भूत्वा कुमारीं मन्त्रिणं च विलोकयतः)

राजा - अमात्य धर्मशील किमिदम्। कुतो हसति भवान्।

अमात्यः - (राज्ञः समीपं उपेतेय) राजन् कुमारी हस्तग्राह्यपरिमितं चन्द्रमेव अभिलषति। अस्त्येको उपाय। तस्यै सुवर्णस्थालिकामेकां चन्द्र इति आरोप्य दीयताम्। सा नूनं तृप्ता स्यात्।

राजा - उत्तमः उपायः। किन्तु स्थालिकाप्रदानात् परमपि आकाशे चन्द्रं वीक्ष्य आतामानं एभिर्वञ्चिता अहमिति आत्मानं कल्पयति तर्हि ---- (अर्धोक्तौ विरमति)

अमात्यः - अस्योत्तरं कुमार्या एव निर्धारयितव्यम्। तां एवं पृच्छावः। (राज्ञः कर्णे किमपि मन्त्रयति)

(उभौ कुमारी समीपं गत्वा पृच्छतः)

अमात्यः - वत्ले अद्य रात्रौ अहं पूर्णचन्द्रं गृहीत्वा तुभ्यं दास्यामि। परन्तु अन्यस्मिन् दिने नूतनः चन्द्रः तत्स्थाने उदिष्यति। तस्यापि ग्रहणे यदि त्वं अभिलषसि चेत् विफलप्रयत्ना स्यामो वयम्।

राजकुमारी - संप्रति दृश्यमानं चन्दं अभिलषामि। तं ददातु। नूतने चन्द्रे न मे आग्रहः।

राजा - (सनिश्वासम्) अहो कृतार्थो अभवम्। रक्षितोहं त्वया।

अमात्यः - मैवं चिन्तय राजन्। कुमार्या एव प्रश्नस्यास्य निर्धारणो कृतः। वस्तुतः बालानां सरले मनसि न वर्तते कापि प्रहेलिका। तेषां समस्याः अस्मादृशैः वृद्धैः पिष्टपेषणं कृत्वा गौरवतमं क्रियन्ते। वयं वृद्धाः एव समस्याः वपन्ति संवर्धयन्ति च। किमपरन्ते करवाण्यहम्।

राजा - इतः परं किं सन्तुष्टिकरं मे वर्तते

अपि च,

सर्वासान्तु समस्यानां मूलाद्बाह्ये न निष्कृतिः।।

अतःश्री सा जगद्धात्री तनोतु सुखमक्षयम् ।।

इति शम्

पूर्णवेदपुरवासिना कथा शङ्करेण परिवर्त्य निर्मिता।

पूर्णवेदतनुः श्रीपतिः सदा रक्षतान्निखिलपापहारि नः।।

PREPARED BY

SANKARANARAYANAN.A

HSS TEACHER

GOVT.SANSKRIT HSS THRIPUNITHURA,RNAKULAM